

Araştırmalar ve İncelemeler / Researches and Studies

Smyrna Rest: Anadolu'da Protestan Rum Misyonunun Yeniden Doğuşu*

Funda Adıtatar**

Öz

Osmanlı topraklarında Batı dünyasının dinamikleriyle yeni yöntemler kullanan, siyasi, iktisadi çıkarları dini çıkarlarla buluşturan Protestan misyoner faaliyetleri, özellikle, gayrimüslim tebaa arasından devşirilen Protestan cemaatler ortaya çıkardı. Eğitim, hayırseverlik, sağlık hizmetleri gibi yöntemlerle ilerleyen misyonerler, Rumlar arasında bekledikleri başarıyı elde edemeyince 1880'lerde İzmir'de, şehrin eğlence mekanları arasında açtıkları *Smyrna Rest* ile bir başarı yakaladıklarını fark ettiler. Bu makalede, Smyrna Rest adlı mekân üzerinden yenilenen Protestan Rum misyonunun, sosyal ve siyasi sebep ve sonuçlarıyla anlaşılması amaçlandı. Söz konusu yeni yöntem karşısında Ortodoks Kilisesi ile Osmanlı idaresinin tepkisi sorgulandı. Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri, seyyah, misyoner anlatıları ile Rum Evanjelik Cemiyeti'nin raporları değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Din değiştirme, Protestan Rum misyonu, Smyrna Rest, İzmir.

* Bu makale, Uluslararası Alsancak Sempozyumu: Medeniyetler ve Dinler Arası Dostluğun Semtinin Dünü ve Bugünü adlı sempozyumda sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir: Funda Adıtatar, "Smyrna Rest: Alsancak'ta Bir Kahvehanede Rum Evanjelik Cemiyetinin Doğuşu (1880-1913)", *Uluslararası Alsancak Sempozyumu: Medeniyetler ve Dinler Arası Dostluğun Semtinin Dünü ve Bugünü*, 28 Kasım 2012, DESEM, Dokuz Eylül Üniversitesi.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/Türkiye, funda.aditatar@idu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9718-5237.

Smyrna Rest: The Rebirth of the Protestant Greek Mission in Anatolia

Abstract

The Protestant missionaries who, progressed with methods such as education, philanthropy, health services brought together political and economic interests with religious interests in the Ottoman lands. After they could not achieve the success what they expected among the Greeks, as a new method they opened the Smyrna Rest in Izmir in the 1880s. To understand the renewed Protestant Greek mission through the place called Smyrna Rest was aimed. The reactions of the Orthodox Church and the Ottoman administration against this new method were questioned. Ottoman and British archive documents, traveler and missionary narratives, the Greek Evangelical Society reports were evaluated.

Keywords: Religious conversation, Protestant Greek mission, Smyrna Rest, Izmir.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirme; İslam hukuku çerçevesinde, hangi dinden çıkıp hangi dine geçildiğine göre, *ihtida* ve *irtidad* terimleriyle açıklanmaktaydı. *İhda*, başka bir dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın Müslümanlığı seçmesi ve hayatını ona uydurmasıydı.¹ *İrtidad* veya *ridde*, Müslüman şahsın kendi iradesiyle İslam dininden çıkmasını ifade eder ve “klasik dönem İslam hukukçuları arasında irtidad eden erkeğin cezasının ölüm olduğu hususunda görüş birliği vardır”.² Bu bağlamda Osmanlı düzeninde “fert doğduğu millet kompartımanın içinde o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşardı. Ancak ihtida ederse bu kompartımanı değiştirebilirdi. Gayrimüslimlerin ihtida, yani sadece İslam'a geçmesi dışında bir dinden öbürüne geçmesini hoş görmemişse de Hıristiyan cemaatlerin kendi içinde mezhep değiştirme olayları gerçekleşmiştir”.³ On yedinci yüzyıldan beri bir kısım Ermenilerin, ulusal kiliseleri Gregoryen Kilisesinden Katolik mezhebine geçtikleri bilinmektedir.⁴

Tanzimat Fermanının (1839), muhtelif dinden tebaa için eşitlik ve dini hürriyet alanında getirdiği düzenlemeler ile din değiştirme hadiseleri yeni bir sürece girdi. Bu sürecin sosyal ve siyasi sonuçları bakımından en önemli gelişmesi, Protestan misyoner faaliyetlerinin hız kazanmasıdır. Az sayıdaki Protestan cemaati, 1850'de İngiliz Elçisi Lord Canning'in girişimiyle resmen tanınarak Ortodoks ve Katolikler gibi millet statüsüne dahil edildi.⁵ Bu gelişme, Islahat Fermanının (1856) getirdiği hukuki serbestlikle birleşerek misyonerlerin faaliyet alanını ge-

1 H. Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 290.

2 Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarında *redd* kökünden türeyen *ridde* ve *irtidâd*. Bkz. İrfan İnce, “Ridde”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s. 88-91.

3 İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Türkler*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 217.

4 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 134. Özellikle Osmanlı topraklarında Hıristiyan misyoner faaliyetleri, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda özellikle matbaayla birlikte şiddetlenen Avrupa'daki mezhepler arası rekabetin bir yansıması olarak etkinlik kazanmıştır. Museviler, Ortodoks Rumlar ve Ermenilere yönelik Katolik propaganda, dini sonuçlarından başka siyasi sosyal sonuçlar da ortaya çıkarmış, hatta Niyazi Berkes bunu, Osmanlı'da matbaanın Müslümanlar arasında kullanımını geciktiren sebeplerden biri olarak değerlendirmiştir. Berkes, matbaanın dini propaganda aracı olarak kullanılmasıyla çıkan siyasi sonuçların, Osmanlı devlet adamlarında, matbaa hakkındaki menfi görüşe dikkat çeker. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1978, s. 62-63.

5 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 135. Ayrıca bkz. Stanley Lane-Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1959.

nişletti; “gayrimüslimlerin buldukları yerde ihtiyaç duydukları okul ve kiliseleri ve benzeri işlev gören kurumları inşası, bunları serbestçe onarabilmeleri konusunda klasik dönemdeki sınırlamaların kalkması gibi hukuki değişiklikler yapıldı”.⁶ Mesele bir yandan anayasal gelişmeler doğrultusunda din ve inanç özgürlüğü olarak gelişirken, diğer yanda da Avrupa devletlerinin gayrimüslim tebaanın mezhep farklılıkları üzerinden giriştikleri iktidar mücadelesinin konusu oldu. Fransa Katoliklerin, Rusya Ortodoksların hamiliğini üstlenirken, Britanya da artık, Protestan milletin hamiliğini üstlenebilirdi. Bundan sonraki hukuki düzenlemeler, İngiltere’nin 1878 Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti’ni, Anadolu’da Hıristiyanların, özellikle de Ermenilerin durumunu iyileştirmeye yönelik reformlarla ilgiliydi. Reformlar, öncelikle *Altı Vilayette*, güvenlik, yargı ve vergi sisteminin yenilenmesi ve güvenilir bir şekilde uygulanması için Britanya Büyükelçisinin tavsiye ettiği valilerin atanmasını talep ediyordu.⁷ Böylece, genel olarak Anadolu idaresinde Osmanlı Devleti’ne baskı uygulayarak güçlü bir konum kazanan Britanya, Protestan misyonerler için daha umut vadeden bir ortam sunuyordu. Protestan misyonerlerinin büyük çoğunluğu Amerikalıydı. Henüz Osmanlı topraklarında etkili bir konsolosluk ağı kuramamış olan Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı misyonerler, İngiltere konsoloslğunun güvencesi altında faaliyet gösterdiler. İngiliz ve Amerikalı misyonerler çoğu yerde birlikte hareket ettiler ve İngiltere’nin siyasi, emperyal gücünü, kendi başarılarının ve gayelerinin bir uzantısı olarak değerlendirdiler.⁸

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı topraklarında Protestan misyoner faaliyetleri, Protestan Batı dünyasının Afrika, Asya, Hindistan, Ön Asya ve Latin Amerika gibi kendi dışında kalan bölgelere yönelik dini yayma faaliyetlerinin bir uzantısıydı. Misyonerler, “Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da, gönüllülük esasına dayanan dini kuruluşların temsilcileri olarak *Yeni Dünyadan*, insanlığın dini hayatını yeniden canlandırmak” üzere dünyaya yayıldılar.⁹ Yabancı topraklarda Tanrı’nın

6 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 131.

7 *British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-79 [C. 2202] Correspondence respecting Reforms in Asiatic Turkey*, Londra, 1878. 1878 Berlin Antlaşmasının bir parçası olan 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonunun Anadolu’daki uygulamaları ve sonuçları hakkında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

8 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy*, 1810-1927, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s. 14-15.

9 On dokuzuncu yüzyıl başlarına geldiğinde, başlıca 11 misyoner kuruluşu mevcut olup, zamanla kendi içlerinde kollara ayrılarak veya yeni katılımlarla sayıları artış göstermiştir. Bu kuruluşlar şunlardır: Society for propagating the Gospel in Foreign Parts (1647), Christian Knowledge Society (1698), Royal Danish Mission College (1706), Scottish Society for prop-

menfaatlerine hizmet etmek için kendilerini adadıklarını ve amaçlarının, “dünyanın ahlaki ıslahı, yenilenişi, dirilişi” olduğunu ifade ettiler.¹⁰ On dokuzuncu yüzyılın değişen iktisadi ve teknolojik dengesi üzerinden dünyaya bakan misyonerler, “az gelişmiş” dünyaya manevî ve maddi yardım amaçlıyordu. Sanayileşme, sadece teknik bir gelişme değildi, başta üretim ve tüketim alışkanlıkları olmak üzere toplumsal dönüşüme, toplumsal meselelere de yol açıyordu ki bu dönüşüm sanayileşmiş ülkelerin kendi toplumlarıyla sınırlı değildi. Sanayileşme hamlesini ilk gerçekleştiren İngiltere'nin, sömürgeleri hatta onlar kadar ekonomik nüfuzu altına aldığı Çin, Güney Amerika ve Osmanlı Devleti gibi coğrafyalarda da toplumsal dönüşüme ihtiyacı vardı.¹¹ Kraliçe Victoria dönemi (1837-1901), aynı zamanda söz konusu değişimi ve değişimin meydana getirdiği toplumsal meselelere yaklaşımı, dini ve ahlaki anlayışı temsil ediyordu.¹² Bu anlayış, *Victoria dönemi* misyonerleri aracılığıyla dünyaya “kolonizasyon” değil, “civilizasyon”¹³

agating Christian Knowledge (1709), United Brethren's Missions (1732), Wesleyan Methodist Missions (1786), Baptist Missionary Society (1792), London Missionary Society (1795), Edinburgh Missionary Society (1796), Church Missionary Society (1801) ve American Board of Commissioners for Foreign Missions (1810). Ayrıca British and Foreign Bible Society, National Education Society, British and Foreign School Society, African Institution, Society of Friends, Prayer Book and Homily Society, Religious Tract Society, Church of England Tract Society gibi kuruluşlar, geniş misyon hareketinde adları geçen başlıca kuruluşlardır. En eski Protestan misyon faaliyeti, *Royal Danish Mission College* tarafından 1705'te Hindistan'da başlamıştır. Onu, *United Brethren's Missions*'a ait 1733'teki Kuzey Amerika, Greenland ile 1736'daki Güney Afrika'daki misyonlar takip etmiştir. Bkz. *The Missionary Register for M DCCC XVI Containing The Principal Transactions of the various Institutions for Propagating the Gospel* (bundan sonra *Missionary Register*), cilt 6, Londra, Church Missionary Society, 1816, s. 1-2. Ayrıca İngiltere'de yabancılara yönelik misyonun; dinî, kurumsal ve siyasî gelişimi hakkında bkz. Steven Maughan, *Mighty England Do Good: Culture, Faith, Empire, and World in the Foreign Missions of the Church of England, 1850-1915*, Cambridge, Wm. B. Eerdmans, 2014.

- 10 Gerasimis Augustinos, “‘Enlightened’ Christians and the ‘Oriental’ Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860”, *Journal of Modern Greek Studies*, cilt 4, sayı 2, Ekim 1986, s. 129.
- 11 John Gallagher - Ronald Robinson, “The Imperialism of Free Trade”, *Economic History Review*, VI, 1953, s. 1-15.
- 12 Viktorya Dönemi için bkz. Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Oxford, Clarendon Press, 1970; Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, Ankara, Dost Kitabevi, 1995; Chadwick Owen, *The Victorian Church*, Londra, A. & C. Black, 1966.
- 13 “Civilizasyon” kavramını 1820'lerde Türkçede ilk kez kullanan Mustafa Reşit Paşa'dır. Bkz. Tuncer Baykara, “Bir Kelime-Istilah ve Zihniyet Olarak ‘Medeniyet’in Türkiye’ye Girişi”, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar* içinde, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992, s. 15-32.

(medenileştirme), ancak en başta ve en önemlisi, ayırt edici olarak Kuzey Avrupalı haliyle Hıristiyan yaşam tarzını öngörüyordu. Böylece serbest ticaret ve liberal uyanışları tamamlayacağı hesaplanan “evanjelik uyanış”, bir anlamda siyaset, ticaret ve dini topluluklarının iş birliği idi. Bu iş birliği İngiltere’de köle ticaretinin ve köleliğin ilgası gibi bazı sosyal reformların hayata geçirilmesiyle on sekizinci yüzyılın sonlarında başlamıştı.¹⁴ Kiliselerde başlayan örgütlenmeler ülkenin siyasi ve sosyal meselelerini yönlendirebilecek, iç siyasette bir denge unsuru olabilecek siyasî güç olmaya başlamışlardı. Söz konusu dini oluşumlar, *Non Governmental Organizations* (NGO)¹⁵ olarak Britanya Krallığı’nın gayri resmi imparatorluğunda yeni “evanjelik emperyalizm”¹⁶ şeklinde tanımlanabilecek bir işleve sahipti. Mesela misyoner faaliyetlerinin en önde gelen temsilcilerinden biri olan din adamı, doktor, kâşif, filolog gibi birçok meslekî kimliği ile uzun yıllar Afrika’da faaliyet gösteren David Livingstone, amacının; “Britanya ticaretini ve medeniyetini Afrika’ya açmak için bir yol bulmak olduğunu söylüyordu. Bu saldırgan, Mesihçi bakış açısı idi ve sadece ticaret, medeniyet ve Hıristiyanlık değil aynı zamanda serbest ticaret ve serbest iş gücü ile ilgiliydi”.¹⁷ Dolayısıyla Protestan misyonerler konusu genel olarak, kültürel yayılma ve siyasi müdahaleyi hazırlayan “emperyalist” bir girişim olarak değerlendirildi.¹⁸ On dokuzuncu

14 Bunlar İngiltere’de, on sekizinci yüzyıl sonlarında ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında; sosyal, iktisadî ve dinî değişikliklerin başını çeken Protestant Dissenter olarak adlandırılan Anglikan Kilisesi karşıtı, sayıları artmaya başlamış olan mezheplerdi. Söz konusu mezheplerin temsilcileri orta sınıf mensubuydu. Bkz. Chaim D. Kaufmann - Robert A. Pape, “Explaining Costly International Moral Action: Britain’s Sixty-year Campaign Against the Atlantic Slave Trade”, *International Organization*, cilt 53, sayı 4, Sonbahar, 1999, s. 644-45.

15 Özellikle İngiltere’de, Viktorya döneminde, köle ticaretinin kaldırılmasından sonraki adım olarak, misyonerlik faaliyetleri hız kazandı. Kiliselerde başlayan moral dönüşüm, köleliğin kaldırılmasında sağladığı başarı ile geniş bir tabana yayılmıştı. Şimdi bu kitle, “non governmental organizations” (NGO) (Sivil Toplum Kuruluşları) olarak misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirecekti. Bu bir devlet projesi değildi, günümüzdeki adlandırma ile bir gönüllüler teşekkülüydü.

16 Niel Ferguson, *Empire How Britain Made the Modern World*, Londra, Penguin Books, 2007, s. 121.

17 Nial Ferguson, *a.g.e.*, s. 114.

18 Başlıca eserler için bkz. Roland Oliver, *The Missionary Factor in East Africa*, Londra, New York, Toronto, Longmans, Green and Co., 1952; Stephen Neill, *Colonialism and Christian Missions*, New York, McGraw Hill, 1966; William R. Hutchison, ed., *Missionary Ideologies in the Imperialist Era: 1880-1920*, Aarhus, Danimarka, Cambridge, Mas., 1984; Paul A. Varg, *Missionaries, Chinese, and Diplomats: The American Protestant Missionary Movement in China, 1890-1952*, Princeton, Princeton University Press, 1958; Frederic Wakeman, Jr., *Strangers at the Gate: Social Disorder in South China, 1839-1861*, Berkley, University of California Press, 1966; Kenton J. Clymer, *Protestant Missions in the Philippines, 1898-1916:*

yüzyıl Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi, sosyal ve kültürel değişimiyle paralel, iç içe bir gelişme gösteren Protestan misyonerleri konusu da bu değerlendirmeler temelinde ele alınmıştır.¹⁹

- An Inquiry into the American Colonial Mentality*, Chicago, University of Illinois Press, 1986; Paul W. Harris, "Cultural Imperialism and American Protestant Missionaries: Collaboration and Dependency in Mid-Nineteenth-Century China", *Pacific Historical Review*, cilt 60, sayı 3, Ağustos 1991, s. 309-338; A. Hamish Ion, *The Cross and the Rising Sun: Volume II: The British Protestant Missionary Movement in Japan, Korea, and Taiwan, 1865-1945*, Waterloo, Ont., Wilfrid Laurier University Press, 1993; G. A. Oddie, *Social Protest in India: British Protestant Missionaries and Social Reforms, 1850-1900*, Columbia, Mo., South Asia Books, 1978; T. O. Beidelman, *Colonial Evangelism: A Socio-Historical Study of an East African Mission at the Grassroots*, Bloomington, Indiana University Press, 1982; Heather J. Sharkey, "Christians among Muslims: The Church Missionary Society in the Northern Sudan", *The Journal of African History*, cilt 43, 2002-1, s. 51-75.
- 19 Ermeni misyonu hakkında bkz. Jeremy Salt, *Imperialism Evangelism and the Ottoman Armenians, 1876-1896*, Londra, Frank Cass, 1993; Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika/Kendi Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Yayınları, 2000; Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005; Dilşen İnce Erdoğan, *Van Ermeni İsyânları (1896)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008; Emine Dinegeç, "Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri", *Hoşgörürden Yol Ayırımına Ermeniler* içinde, yay. haz. M. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, cilt II, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 2950-; Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri", *Hoşgörürden Yol Ayırımında Ermeniler* içinde, yay. haz. M. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, cilt IV, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 61-80; Neşe Tozkoparan, "19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalci Ermeni Hareketlerindeki Rolü", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van, 2007; Celal Öney, "II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyânlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir, 2010; Ayşe Tekdal Fildis, "The American Board's Mission of Protestant Anatolia and Fostering Armenian Nationalism 1810-90", *Middle Eastern Studies*, cilt 48, sayı 5, Eylül 2021, s. 735-747. Suriye misyonu hakkında bkz. A.L. Tibawi, *American Interests in Syria 1800-1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Oxford, Clarendon Press 1966; Samir Khalaf, *Protestant Missionaries in the Levant: Ungodly Puritans, 1820-1860*, London, New York, Routledge, 2012; Ussama Makdisi, "Reclaiming the Land of the Bible: Missionaries, Secularism, and Evangelical Modernity", *The American Historical Review*, cilt 102, Haziran 1997, s. 680-713; Habib Badr, "The Protestant Evangelical Community in the Middle East Impact on Cultural and Societal Developments", *International Review of Mission*, cilt 89, sayı 352, Ocak 2000, s. 60-69; Stephen B.L. Penrose, Jr., *That They May Have Life: The Story of the American University of Beirut, 1866-1941*, Beyrut, American University of Beirut, 1970; Judd W. Kennedy, "American Missionaries in Turkey & Northern Syria and the Development of Central Turkey

Misyoner kuruluşları arasında Osmanlı topraklarında ilk faaliyet gösterenler; Church Mission Society (CMS; Londra 1799), London Missionary Society (LMS; Londra 1795), American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM; Boston 1810), British and Foreign School Society (BFSS; Londra 1814) ile London Jews Society'dir (LJS; Londra 1809). Misyonerlerin Osmanlı topraklarına yönelişi, eş zamanlı bir gelişme olarak Napolyon Savaşları ardından İngiltere'nin bölgede elde ettiği yeni bir konumla buluşmuştu. 1814 Paris Antlaşmasıyla İngiltere, Malta adasını topraklarına katmış ve Akdeniz'de ilk kez bir askeri üs elde etmişti. Bu gelişmeden hemen sonra Malta adası aynı zamanda, misyonerlerin Akdeniz havzasını kapsayan Osmanlı idaresindeki Kuzey Afrika, Balkanlar, Suriye ve Anadolu'ya yönelik faaliyetleri için bir üs oldu. *Mediterranean* (Akdeniz) misyonu için, 1815 yılında CMS'den William Jowett ve C. Naudi adaya gelerek, kendi deyimleriyle ilk istasyonu kurdular. Aynı yıl içinde, misyonerliğin en önemli araçlarından, yayın faaliyetlerini başlatmak üzere adada bir matbaa kurulmasına giriştiler. İncil ve diğer dini kitapları basmak ve dağıtmak için bölgede yaygın olarak kullanılan dilleri tespit etmek üzere ziyaretler düzenlediler. W. Jowett ilk turunu İzmir, Ayvalık, Sakız adası, Atina ile İdra, Milos ve Zante adalarına; ikinci turunu ise İskenderiye üzerinden Mısır ve Suriye'ye gerçekleştirdi. 1818'de CMS'den James Connor İstanbul'da ilk istasyonu kurdu. CMS'nin ardından 1816'da LMS²⁰ ve 1820'de ABCFM misyonerleri²¹ Malta üzerinden bölgeye yönelik faaliyetlerini başlattılar. Bölge ve dini farklılıklar temelinde hedef kitleleri olarak sekiz grup belirlediler. Bunlara; Filistin, Suriye, Rum (Greek), Ermeni, Nesturî, Süryani, Musevi ve Müslüman misyonu adını verdiler. Kapalı ve din değiştirmeye cezai işlemlerin uygulandığı Müslüman ve Museviler arasında şansları olmadığını kısa sürede anladılar. Faaliyetlerini, *Eastern Churches* (Doğu Kiliseleri) olarak adlandırılan, Ortodoks, Ermeni, Nesturî, Süryani cemaatlerine yönelttiler. Aynı zamanda Doğu Kiliselerini, asıl hedeflerine ulaşmak için bir aşama olarak değerlendirdiler. Çünkü bu cemaatler, Müslüman ve Musevilerle birlikte yaşıyor ve dünya nüfusunun üçte ikisinin ikamet ettiği Asya kıtasının sınırında yer alıyorlardı. Doğu Kiliselerinin *Protestanlaşma-*

and Aleppo Colleges, 1874 – 1967", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Global Studies, Middle Eastern Studies from the College of William and Mary in Virginia, Williamsburg, Virginia, 2008; Yvette Talhamy, "American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, cilt 47, sayı 2, Mart 2011, s. 215-136.

20 *Missionary Register M DCCC XIX*, cilt 7, Londra, Church Missionary Society, 1816, s. 13-14.

21 Bkz. Rufus Anderson, *History of The Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. I, Boston, Congregational Publishing Society, 1872, s. 9-12.

sı, zamanla diğerlerini etkileyecek ve değişim sağlanacaktı.²² Ortodoks cemaatine yönelik Rum misyonu, imparatorluktaki en kalabalık gayrimüslim nüfusu ile misyonerlerin dikkatlerini çevirdikleri, öncelikli bir misyon oldu.

Rum Cemaatine Yönelik Misyoner Faaliyetleri: *The Greek Mission*²³

İngiliz, Amerikan, Alman misyonerlerin Malta adasında başlattıkları faaliyetler, bir anlamda, Rum misyonunun başlangıcı sayılmalıdır. 1815'ten 1860'lar arasındaki dönem, öncelikle bölgeyi tanıma, konuşulan dilleri öğrenme, bu dillere çeviri ve yayın yapma faaliyetleriyle öne çıktı. İngiliz kuruluşu CMS, Amerikan kuruluşu ABCFM ve Anglican Church Missionary Society (ACMS) adına Alman misyonerleri²⁴ Anadolu'da ilk istasyonlarını İzmir'de kurdular.

İzmir, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan ticaret hacmiyle, Doğu Akdeniz'de hızla yükselen bir cazibe merkezi olmuştu. Bu gelişme İzmir'i, yirminci yüzyıl başlarına kadar artarak devam eden göçlerle, şehrin kozmopolit yapısını pekiştirmişti.²⁵ Misyonerler, İzmir'deki kozmopolit yapının sağladığı

22 *Missionary Register M DCCC XXII*, cilt 10, Londra, Church Missionary Society, 1822, s. 37.

23 Protestan misyonerlerin Anadolu'daki Rum misyonu üzerine Gerasimos Augustinos'un, 1820-1860 dönemini kapsayan çalışması başta gelmektedir. Gerasimos Augustinos, Protestan Rum misyonunun en önemli merkezi olarak İzmir'i tespit etmiş ve 1830'larda okul ve diğer kurumsal misyoner faaliyetlerini tek tek değerlendirmiştir. 1860'lara kadar Rumlar arasında Protestan misyonerlerin İzmir ve çevresindeki faaliyetlerinin inanç değişikliğinden ziyade eğitim, hayırseverlik gibi orta sınıf değerlerinin oluşmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Bkz. Gerasimos Augustinos, "Enlightened' Christians and the 'Oriental' Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4 (2), 1986, s. 129-142. Merih Erol, Osmanlı Rumlarına yönelik Protestan misyoner faaliyetlerini ve Protestan inancına geçen Rumların karşılaştıkları sorunları, meydana gelen yerel çatışmaları örnekleyerek değerlendirmiştir. Örnekler arasında İzmir'de 1887 yılında *Smyrna Rest* 'te başlayan olaylara da yer verilmiş, Osmanlı Arşiv belgeleri ve misyoner raporları ışığında konu tartışılmıştır, bkz. Merih Erol, "Being Protestant: Greek Orthodox Responses to Conversion in 19th-Century Ottoman Anatolia", *Adalya*, 2018, s. 331-362. *Smyrna Rest*'in işlevi üzerine dikkat çeken Brain Johnson, özellikle Osmanlı topraklarındaki misyonerlerin İngiliz ve Amerikan denizciler arasındaki faaliyetlerine, alkol tüketiminin önlemesine yönelik tedbirlerine odaklanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İzmir rıhtımındaki sosyal hayatın anlaşılmasına ve bunlar arasında Smyrna Rest'in yerine dair aydınlatıcı bilgiler sunmuş, ancak *Smyrna Rest*'in bünyesindeki *Evanjelistik Hall* [Evanjelistik Salon/İbadethane] ile *Greek Evangelical Allians* [Rum Evanjelistik Birliği] arasındaki ilişkiye ve dolayısıyla Protestan Rum misyonuna yer vermemiştir, bkz. Brian Johnson, "Sarhoş Denizciyi Ne Yapalım?", *Toplumsal Tarih*, sayı 150, Haziran 2006, s. 62-66; Brian Johnson, "Sarhoş Bir Denizciyi Ne Yapalım? Bir Ölçülülük, Amerikan Kurulu ve Smyrna Öyküsü", *Kebikeç*, 18, 2004, s. 39-45.

24 Augustinos Geresimos, *a.g.m.*, s. 131.

25 Bu dönemde İzmir'in yükselişi ve gelişimi hakkında bkz. Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Ak-*

imkânların faaliyetlerini kolaylaştıracağını kabul ettiler. Ayrıca İzmir'den, Batı Anadolu ve adalar gibi geniş bir faaliyet sahasına erişebilecekleri kolay ulaşım imkânlarını da hemen fark ettiler.²⁶ 1820'de İzmir'de kurulan CMS'ye bağlı Smyrna Bible Society, ABCFM'ye bağlı misyonerle birlikte İncil'in yerel dillere çevrilmesi dağıtımı ile basın yoluyla propaganda, vaiz, ziyaretler ile yerel halkın eğitilmesi, yoksullara, kimsesizlere yardım gibi hayırseverlik faaliyetleri başlattılar.²⁷ Önemli bir yabancı tüccar nüfusu barındıran İzmir'de bu tüccarlar da dini kitapları ülke içlerine ulaştırmada misyonerlere destek oldular.²⁸ İncil dağıtımı ve vâzetmek gibi faaliyetlerin doğrudan taraftar kazanmada etkili olmadığına anlaşılması, özellikle Ortodoks Kilisesinin, cemaati üzerindeki etkisi misyonerlerin karşılaştığı en büyük engeldi. Bunun üzerine uzun vadede netice alabilecekleri dolaylı yöntemleri devreye soktular. Modern eğitim ve sağlık hizmetleri ile hayırseverlik, en başarılı oldukları alanlardı. Ancak Gerasimos Augustinos'un tespit ettiği üzere, İzmirli Rumlar arasında Ortodoks inancından Protestan inancına büyük bir göç başarısı elde edemediler. Hatta bu başarısızlık, misyonerleri hedef değiştirmeye sevk edecek kadar büyüktü ki ilgilerini Ermenilere yönelttiler. Mesela 1830'larda Filistin misyonuna katılan ABCFM mensubu Amerikalı Riggs çifti, önce Yunanistan'a gitmiş, burada Yunanca/Rumca öğrenmek suretiyle bu misyon için ciddi bir yatırım yapmıştır. Eğitim alanında verdikleri hizmeti 1838'de İzmir'e taşımışlar, altı yıl Rum misyonuna destek vermişken 1844 yılında ABCFM *Prudential Committee* tarafından Ermeni misyonuna geçmeleri istenmiş ve çift Ermenice öğrenmeye başlamıştır.²⁹ Amerikan misyonerler 1850'lerde İzmir, merkez olma özelliğini İstanbul'a devretti ve İzmir'deki Rum misyonu tüm misyonerlerce (Anadolu, Mora, Adalar) terk edildi.³⁰ 1856'da İzmir

deniz Liman Kentleri (1800-1914), içinde, ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, Savaş Yayınları, 1982; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001; A. Mesud Küçükcalay, *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.

- 26 *Missionary Register M DCCC XIX*, cilt 16, Londra, Church Missionary Society, 1828, s. 61.
 27 *Missionary Register M DCCC XXII*, cilt 10, Londra, Church Missionary Society, 1822, s. 39.
 28 Mr Bakre 31.12.1825 tarihli mektubu, *The Twenty-second Report of BFBS 1826, with an Appendix*, Londra, 1826, s. 107 naklen Esra Danacıoğlu, "Anglo-Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İlk yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri* içinde, haz. Tuncer Baykara, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 266.
 29 Rev. Elias Riggs, "A Missionary for Fifty-Five Years", *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIV, 1888, s. 59-62.
 30 Esra Danacıoğlu, *a.g.m.*, s. 266-267.

hakkında yayınlanan raporda, Protestan Kilisesine mensup Rumların sayısı, “nereye de hiç” olarak ifade edilmiştir.³¹ Ancak bu tedrici bir çekilme olarak anlaşılmalıdır, zira geçen süreçte kurulan kilise, okul, yetimhane gibi hizmet kurumları faaliyetlerine devam etmiştir.³²

Misyonerler, doğrudan kiliselerine getiremedikleri insanlara, yetimhane, okul veya hastaneler aracılığıyla ulaşmayı denemişlerdi. Bazı bölgelerde veya bazı toplumlar arasında, mesela Ermeniler arasında bu yöntemleriyle ciddi bir başarı elde etmişlerdi. Ancak ne Yunanistan'da ne de Anadolu'daki Rumlar arasında bu yöntemler pek de işe yaramamıştı. Bu durum genellikle Rumların Ortodoks Kilisesiyle ilişkisinin, milli kimlik meselesi olmasına dayandırılmıştır. Oysa Ermeniler arasında artan *Protestanlaşma*, Ermeni milliyetçiliğini besleyen, destekleyen bir işlev gördü.³³ Hatta Anadolu'ya ilk geldiklerinde Türkçe ibadet eden Rumları görünce şaşırın misyonerler, Yunan milliyetçiliğini ateşleyecek yayın faaliyetleri gerçekleştirdiler. Dolayısıyla mesele sadece kilise ile Rum milliyetçiliği ilişkisi değildi. Rumlara ulaşmanın farklı ve daha işe yarar bir yolu, ancak 1880'lere gelindiğinde İzmir'in sosyal ve iktisadi yapısında görülen değişimle birlikte İngiltere'de gelişen yeni bir misyon yöntemiyle buluşunca ortaya çıktı. Rum misyonunu yeniden canlandırdılar.³⁴ Bu canlanma, 1883'te İzmir'de kurulan ABCFM misyoneri George Constantin liderliğinde Greek Evangelical Union

31 George Rolleston, *Report on Smyrna*, Londra, George E. Eyre and William Spottiswoode, 1856, s. 42.

32 1873'te İzmir'e seyahat eden İngiliz Hanım Baillie, İskoç Misyonundan ve misyoner okullarından bahseder, bkz. E. C. C. Baillie, *A Sail to Smyrna, Or, an Englishwoman's Journal: Including Impressions of Constantinople, a Visit to a Turkish Harem, and a Railway Journey to Ephesus*, Londra, Longmans, Green and Co., 1873, s. 230.

33 J. Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Londra Oliphant & Ferrier, 1910; James A. Field, *America and the Mediterranean World, 1776-1882*, Princeton, Princeton University Press, 1969; A. L. Tibawi, *British Interests in Palestine: 1800-1901*, Oxford, Oxford University Press 1961; Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1989; Çağrı Erhan, “Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries”, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı-The Turkish Yearbook of International Relations*, 2000, c. XXX, Ankara 2001, s. 206; Frank Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, Dergâh Yayınları 2011.

34 Ayrıca 1880'lerde Protestan misyonerliği yeni bir ivme kazanmıştır. İngiltere'nin Berlin Antlaşmasıyla Kıbrıs'a yerleşmesi, ardından 1882'de Mısır'ı işgali misyonerler arasında bir zafer olarak görülmüş, “bu nesilde dünyanın evanjelizasyonunun” daha önce hiç olmadığı kadar uygulanabilir olacağı fikri ile büyük bir seferberlik başlatılmıştır, bkz. Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt Missionary Encounters in an Age of Empire*, Princeton ve Oxford, Princeton University Press, 2008, s. 48.

veya Greek Evangelical Alliance (Rum Evanjelik Birliği) olarak anılan ve tüm Anadolu’da Rumlara yönelik misyonun merkezi olan, *Smyrna Rest* adlı mekânın bugün Birinci Kordon olarak anılan sahil kısmında hizmet vermesiyle başladı. Ancak ABCFM mensubu George Constantin tarafından oluşturulan Rum Evanjelik Birliği’nin merkezi olan *Smyrna Rest*, iki İngiliz kadın Bayan Grimston ve Bayan Green Armitage (daha sonra bu hanımın yerini yine bir İngiliz olan Bayan Haworth almıştır) tarafından açılmış³⁵ ve Amerikalı ABCFM mensubu Maria West de dini hizmetlerle destek vermiştir. Özellikle işlevi bir kahvehane olan *Smyrna Rest*’in işletmesi İngiltere vatandaşı Bayan Grimston tarafından yürütülmüştür. Bayan Grimston kaynaklarda İskoç *bible-woman*, yani görevli olarak gelen misyoner kadınlara dini veya sosyal konularda yardımcı olan yerel kadın olarak tanıtılmıştır.³⁶ Dolayısıyla 1880’lerde Anadolu’daki Protestan Rum misyonunu yeniden canlandıracak gelişmelerin merkezinde yer alan *Smyrna Rest*’in açılması İzmir’deki İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerinin ortak ürünüdür.

***Smyrna Rest*’in Kuruluşu ve Faaliyetleri**

Denizciler için bir hayırseverlik faaliyeti olarak *Sailor’s Rest* adlı dinlenme evi niteliğindeki mekânla ilişkilendirmek gerekir. *Sailor’s Rest*, Aggie Weston adlı, kendini misyona adanmış bir kadın tarafından kuruldu. Plymouth’daki Kraliyet Donanması için eğitim gören 4000 erkek çocuğun izinli oldukları günlerde (pazar) sokaklarda amaçsızca dolaştıklarını gören Aggie Weston, arkadaşlarıyla denizci öğrenciler için evlerinin mutfağında bir toplantı odası oluşturdu. Bu özel evde toplanmanın ses getirmesi, sonunda daha büyük bir yer aramalarına ve sonunda bir grup denizciden Aggie’nin “denizciler için dinlenme evi” sağlaması talebine yol açtı. Böylece tersane şehirlerinde, Kraliyet Donanması denizcilerine ev konforu ve “sağlıklı” bir eğlence ortamıyla dini eğitim vermeyi amaçlayan bir hizmet doğdu. Böylece denizcileri tersane yakınlarındaki içkili mekanlardan uzaklaştırmayı ve onlara “içkisiz bar” hizmeti sunmayı hedefleyen *rest*lerden ilki, 8 Mayıs 1876’da Devenport’ta açıldı. Denizci dinlenme evleri, bir fenomen haline gelerek birkaçı İngiltere dışında olmak üzere tüm ana deniz üslerinde açıldı. Popüler hale gelen bu mekanlarla rekabet sebebiyle bazı tavernalar kapatıldı ve daha fazla tesis sağlamak için bunlar Aggie tarafından devralındı. *Rest*in değeri Kraliçe Victoria tarafından tanındığı gibi himayesini ve *Sailor’s Rest*’e “Kraliyet” ön ekini verdi. Kraliçe, Aggie ile birkaç kez tanıştı ve sonunda onu “Dame of

35 FO/195.1586.9, 26.03.1887.

36 *The Encyclopedia of Missions Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, ed. rev. Edwin Munsell Bliss, c. 1, New York, Funk & Wagnalls, 1891, s. 75.

Empire”, yani kadınlara verilen şövalyelik ayarında bir unvan ile onurlandırdı.³⁷ 1880’ler daha fazla *rest* açılmasına yönelik faaliyetlerin arttığı, geliştiği yıllar oldu ki İzmir’deki *Smyrna Rest* veya *Sailor’s House*, bunun İngiltere dışındaki en önemli ve öncü girişimlerinden biri oldu. İngiltere’de doğan bu harekete Amerikan misyonierleri dahil oldu. *Smyrna Rest*’in açılışında ve dini hizmetlerinde katkıları olan ABCFM mensubu Bayan West, Londra’ya gitmiş ve St. George Sokak’taki *Sailor Rest*’i ziyaret etmiş, İngiltere’den aldığı fikri Londra ve İzmir’deki İngiliz kadınların desteğiyle İzmir’e taşımıştır.³⁸ Kuruluşunda İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonierlerin birlikte görev aldıkları *Smyrna Rest*, işletme masraflarının da İngiliz ve Amerikalı Protestan kuruluşlarının birlikte destekledikleri bir özellik gösterir.³⁹

Smyrna Rest, 1878 sonu veya 1879 başlarında açıldı⁴⁰ ve bugün Birinci Kordon olarak anılan rıhtım bölgesinde, denize paralel sıralanan sahildeki üç katlı binalardan biriydi. İzmir, Anadolu’nun Batıya açılan kapısı iken bu sahil bölgesi de kapının girişi, en hareketli, en kozmopolit ayrıca birilerine göre en eğlenceli, diğerlerine göre en günahkâr yeri idi.⁴¹ Dönemin İzmir anlatılarında Türklerin, rıhtım bölgesini “gavur İzmir” olarak andıkları vurgulanır.⁴² *Smyrna Rest*’in, şehrin bu kesiminde açılmasının amacı da öncelikle İngiliz ve Amerikan ama her milletten denizcinin faydalanması için misyonierlerce, “çokça günahkâr ayartıcı sayısız kafeden başka uğrak yeri olmayan” bir yer olmasıydı.⁴³ On dokuzuncu

37 <http://www.aggies.org.uk/about-aggie> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

38 *The Eighty-Second Annual Report of the Religious Tract Society*, Londra, Paternoster Row, 1881 s. 99.

39 *The Encyclopedia of Missions Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, s. 75.

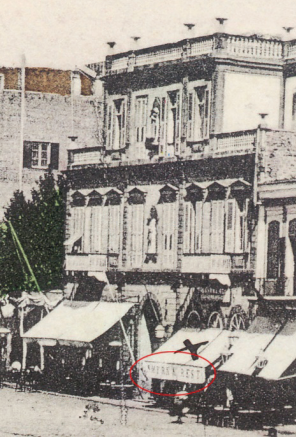
40 1881 yılına ait bir misyonier dergisindeki haberde, *Smyrna Rest*’in açılış tarihi için “iki buçuk yıl önce” ifadesi yer almıştır. Bkz. *The Christian Treasury Containing Contributions From Ministers and Members of Various Evangelical Denominations*, cilt 37, Edinburgh, Johnstone, Hunter & Co ve Londra, Groombridge & Sons, 1881, s. 489.

41 İzmir’in ve Doğu Akdeniz liman şehirlerinde eğlence hayatı hakkında bkz. Malte Fuhrmann, “Down and out on the quays of İzmir: ‘European’ musicians, innkeepers, and prostitutes in the Ottoman port-cities”, *Mediterranean Historical Review*, cilt 24, sayı 2, Aralık 2009, s. 169-185.

42 “A Morning Ramble in Smyrna”, *The London Saturday Journal*, Mart 1840, s. 157; Eugene R. Smith, *The Gospel in All Lands, An Evangelical and Undenominational Missionary Magazine*, cilt 9, Ocak-Haziran 1884, s. 52. *Gavur İzmir* ifadesi, on dördüncü yüzyıl başlarında biri Türklerin (Yukarı Kale), diğeri Cenevizlilerin (Aşağı/Liman Kalesi) kontrolünde olan iki yapıli durumuna atfen o dönemde kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupalıların şehirdeki yoğunluğu ve sahile yakın Frenk Sokağı denen bölgede ikamet etmelerinden dolayı bu adlandırma tekrar söz konusu olmuştur.

43 *The Christian Treasury containing Contributions from Ministers and Members of Various Evangelical Denominations*, Londra, Groombridge & Sons, 1881, s. 489.

yüzyılın sonlarında bir başka Amerikalı misyoner, İzmir sahilini, “... iki millik sahilin büyük kısmı meyhanelerle dolu, hemen hepsinden içki alınabiliyor” diyerek içkili eğlence mekanların çokluğuna dikkat çekmiştir.⁴⁴ Brian Johnson’un ifadesiyle *Smyrna Rest*, sahilin en popüler üç birahanesi olan *Café Poseidon*, *Brasseries Gratz* ve *Budapeşte*’nin yakınlıklarına konuşlanmakla, sarhoşluk denizinde bir ölçülülük adasıydı.⁴⁵

Smyrna Rest, 1880⁴⁶

Protestan misyonerler; rıhtımda denizcileri karşılayıp, ellerine tutuşturdukları broşürlerle bir fincan kahve içebilecekleri, gazete, kitap okuyarak dinlenebilecekleri, aynı zamanda Tanrı sözü duyabilecekleri bir ev ortamı sundukları *Smyrna Rest*’e davet ederek, İzmir’de yeni bir uygulama başlattılar. İngiliz asıllı bir kadın liderliğinde başlayan faaliyetler, Amerikan misyonerlerinin katılımıyla, akşamları org eşliğinde söyledikleri ilahiler, İncil dersleri ve Pazar ayinleriyle artarak devam etti. *Smyrna Rest*’e yolu düşen Batılı misafirlerin hemen hepsi, temiz ve ferah ortamından, masalarda 18 ayrı dilde basılı dini kitaplardan, çokça broşür ve gazeteden, çay, kahve, kakao ikramlarından memnuniyet ve biraz da gururla bahseder.⁴⁷ Rumlar ve diğerleri burayı *Caffee-Hou-*

44 Brian Johnson, “Sarhoş Bir Denizciyi Ne Yapalım? Bir Ölçülülük, Amerikan Kurulu ve Smyrna Öyküsü”, *Kebikeç*, 18, 2004, s. 39-45.

45 Brian Johnson, “a.g.m.”, s. 43.

46 George Poulimenos, özel arşivine ait resimleri paylaştı, kendilerine müteşekkirim.

47 Miss M. A. West, “The Smyrna Rest and Coffee-Room”, *The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions With a view of other benevolent operations, For the Year 1880*, LXXVI, Cambridge, Fiberside Press, 1880, s. 7-9; Mrs. Baillie, a.g.e., 1873, s. 226-231; *The Encyclopedia of Missions Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, ed.

se (Kahvehane) veya *Reading Room* (Okuma Salonu) olarak adlandırdılar.⁴⁸ Ermeni, Rum hatta az da olsa Türklerin de ziyaret etmeye başladığı *Smyrna Rest*, İngiltere dışında ve de bir Müslüman şehrinde, yenilikçi bir kadın girişimi olarak cüretkâr bulunmakla birlikte dikkat çekiciydi. Bir başarı yakaladıklarını düşünen misyonerlerin heyecanı, 1882'de Amerikan misyoner Maria West'in satırlarına şu şekilde yansımıştı: "Smyrna Rest'i ve Constantinopolis Rest'i ziyaret eden Amerikan misyonerler ve diğer Hıristiyan arkadaşlar, şimdiye kadar İncil'in sesini duymak için misyon şapellerine veya kitapçılara uğramamış, vaaz edilmemiş kalabalıklara ulaşıldığına tanıklık ediyorlar. Çoğunlukla Hıristiyan kadınlar tarafından bağımsız ve mezhep/din farkı gözetmeyen bu girişim, Doğulular tarafından beğeniyle karşılanmış, tüm ulusların Rabbi tanıyacağı ve böylece O'nun krallığının yeryüzüne ineceği günü hızlandıracak, Tanrı'dan ilham alan araçlardan bir gibi görünüyor!"⁴⁹

İngiltere'de denizcilere yönelik başlayan ve İngilizler aracılığıyla İzmir'e taşınan *Rest*, Amerikan misyonerlerin dini hizmet vermeleriyle sadece denizcilere ulaşmanın bir aracı olmaktan çıkarak yerli halka ulaşmaya yarar bir işlev kazandı. Misyonerler, şapel, kitapçı, okul, yetimhane ve hastanelerinde göremedikleri "günah denizinde boğulmuş" insanlarla yollarının *Smyrna Rest*'te kesişme ihtimalleri üzerinde durdular. *Smyrna Rest*'in benzerlerinin açılması için harekete geçildi. ABCFM mensubu Bayan West'in İzmir'den İstanbul'a gitmesindeki gaye de *Constantinopolis Rest* veya *Stanboul Rest*'i açmaktı.⁵⁰ Amerikan misyonerler daha sonra Mısır'ın liman şehirlerinden Port Said'te de bir *Sailor Rest* açtı.⁵¹ Yerli halk arasında misyonerlerin *rest*ler aracılığıyla ulaştıkları insanlar, özellikle İzmir'de, şimdiye kadar başarı sağlayamadıkları Rumlar oldu. Misyonerler,

rev. Edwin Munsell Bliss, cilt 1, New York, Funk & Wagnalls, 1891, s. 75; "A Good Work in Smyrna", *The Religious Tract Society Record*, sayı 13, Aralık 1879, s. 107.

48 *The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions With a view of other benevolent operations, For the Year 1880*, LXXVI, Cambridge, Fiberside Press, 1880, s. 7-9.

49 *The Missing Link Magazine or Bible Work at Home and Abroad, British and Foreign Bible Society and to The Friends of Bible Missions Throughout the World*, Londra, Spotswood, and Co., 1 Ağustos 1882, s. 247.

50 Brian Jhonson, Amerikalı misyoner Maria West'in Smyrna Rest'in kuruluşundaki öncülüğüne dikkat çeker ancak, İstanbul'da da benzer bir "rest" açma girişiminden bahsetmez. Maria West'in mesleğini İstanbul'da bağımsız olarak sürdürmek amacıyla kısa bir süre sonra ABCFM'den ayrıldığını ifade eder. Oysa Maria West, İstanbul'da yine sahilde *Constantinopolis Rest*'i açmıştır, bkz. *The Coffee Public-House News*, 1 Ekim 1880, s. 445.

51 *Seventeenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1898, s. 11.

denizciler ile Rumlar arasında ortak bir nokta bulmuşlardı, içki tüketimindeki aşırılıklar. Alsancak sahilindeki şarap evi ve meyhanelerin müdavimlerinin daha çok Rumların olduğu, içki tüketimindeki aşırılıkları, dönemin batılı gözlemcilerinin anlatımlarına yansımıştır. Mesela 1840'larda yolu İzmir'e düşen bir İngiliz'in, şehirde ilk birkaç saatte şahit olduğu meyhanelerde olup bitenler dikkat çekicidir: "Rıhtıma indiğimde ve şehirde tur atmaya başladığımda saat yaklaşık olarak sabahın altısıydı. İçi müşterilerle dolu çok sayıda Frank ve Türk kahvehanesine rast geldim. Bununla birlikte Rum meyhaneleri açık ara daha çoktu ve uzun virajlı caddeden geçerken sabahın o erken vaktinde birçok sarhoş ve kanlı kavga gözlemledim. ...Burada cinayet çok yaygın ve şehirde kaldığım altı günde meyhanelerde ölümler biten kavganın olmadığı bir gün geçirmedim. Bu altı günde meyhane kavgalarında beş Rum öldü."⁵² Yukarıda zikredilen 1856 yılına ait İzmir hakkındaki raporun yazarı George Rolleston, aşırı içki tüketiminin özellikle düşük gelirli Rumlar arasındaki yaygınlığına vurgu yapar. Kendi ülkesindeki içki fiyatlarıyla İzmir'deki fiyatları mukayese eden Rollstone, İzmir'de şarap ve rakımın ucuzluğundan, ayrıca çokça üretildiğinden, Rumların zamanlarının büyük bölümünü meyhanelerde içki ve sigara içmekle harcadıklarını, meyhanelerin nispeten erken kapansalar da açıkken her zaman kalabalık olduklarını ifade eder.⁵³ 1868'de Rumlara ait gözleminde Arthur Arnold, "...Ancak okuyucularımız sıradan zengin Yunanlıların günün büyük kısmını nasıl geçirdiğini sorabilir. Altı veya yedi saat kısmen kendi evinde, kısmen depolarında veya iş yerinde çalıştıktan, ama yazarak değil de ağızdan ağıza sözle, sonra günde ortalama beş saatini modern Yunan cenneti olan Gazinoya ayırıyor; birkaçı dışında büyük çoğunluğu günde iki veya daha fazla buraya uğruyor, bekarlar bütün akşamlarını, evlilerse bir kısmını geçiriyor. Rakı, modern Hellen'in en sevilen içkisidir".⁵⁴ Aynı yazar Ermeniler hakkında, Rumların içki düşkünlüğüne atıfta bulunarak; "...mesela Yunanlılar gibi eğlence, kumar ve içki düşkünü değildirler" der.⁵⁵ ABCFM mensubu Cornelia (Nellie) Storrs Barlet, şehirde toplam 2000 meyhane olduğunu söylerken, abartıya kaçmış olabilirdi ancak meseleye dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu abartılı bilgiyi düzelten Brian Johnson ise doğrudan belirtmediği bir kaynağa dayanarak sayıyı, 226 olarak vermiştir. Ancak 1892/93 yılı Aydın Vilayet Salnamesi göre tüm kaza, nahiye ve köylerle birlikte İzmir Sancağındaki meyhane sayısı 621, gazino ise 65 adettir. Bunlardan 66 meyhane ile 35 gazino

52 "A Morning Ramble in Smyrna", *The London Saturday Journal*, Mart 1840, s. 157.

53 George Rollstone, *a.g.e.*, s. 32, 107.

54 R. Arthur Arnold, "From the Levant", *Quarterly Review*, cilt 127, sayı 253, Londra, Temmuz 1868, s. 8.

55 R. Arthur Arnold, "*a.g.m.*", s. 19.

İzmir şehrindeydir.⁵⁶ Diğer taraftan şehirde ve sancak genelindeki meyhane sayısı, Rum nüfusunun dağılımıyla paralellik gösterir. İzmir Sancağında Rum nüfusunun en yoğun olduğu Çeşme 127, Urla 102 ve Foça 93 meyhane ile ilk üçte sıralanmıştır.⁵⁷ Söz konusu koşullar, alkollü içki tüketimine karşı bir misyon hareketinin merkezi olarak *Smyrna Rest*'in, kısa zamanda Rum misyonunu da içine alan bir dönüşüm geçirmesini açıklar niteliktedir.

Aynı zamanda 1880'lere gelindiğinde İzmir, demiryolu, garlar, rıhtım gibi yapılarla fiziki görünümünde olduğu kadar iktisadi ve sosyal yapısında da önemli değişimler geçirmişti. 1856 Islahat Fermanı ile yabancı yatırımlara kapıların açılmasıyla ulaşım, sanayi ve tarım alanlarına çalışmak üzere çok sayıda yabancı girişimci ve işçi İzmir'e yerleşmişti. İzmir'de yaşayan yabancı sayısı, 1830'larda 10.000⁵⁸ civarında iken 1893'te 54.525'e ulaşmıştı.⁵⁹ İzmir'in iktisadi cazibesi, on sekizinci yüzyılın sonlarından beri devam eden Rum göçüne eklenen yenileriyle özellikle bazı kıyı yerleşimlerinde Rum nüfusunun artışına yol açmıştı. Yüzyılın başlarında İzmir kazası sınırlarında yaşayan Rumların sayısı, 1890'larda 3 katına çıkmıştır.⁶⁰ Hâlâ Türk nüfusuna nazaran geride kalan Rumların nüfus artış hızı ile bazı nahiyelerde ve kazalarda açık ara öne geçmiş olmaları dikkat çekiciydi. İzmir'e yerleşen yabancılar, mesela İngiliz veya İskoç demiryolu işçilerinin büyük bir kısmı İzmirli Rum kadınlarla evlenerek⁶¹ şehrin kozmopolit yapısına katkıda bulunmuşlardı. Dolayısıyla 1880'lerde İzmir'de yabancılar arasında ortaya çıkan sınıfsal çeşitlilik, yabancıların Rumlarla temasının ve etkileşimin daha geniş kesimlere ulaşmasıyla sonuçlandı. 1856'da George Rollston'un değişime en kapalı kesim olmakla eleştirdiği alt sınıf Rumların alışkanlıkları, tam

56 İbrahim Cavid (haz.), *Aydın Vilayet Salnamesi*, cilt 2, Hicri 1308/Miladi 1890-91, s. 547; ayrıca İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Salnâmesi R. 1307/H. 1308*, haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 401.

57 Cavid Bey (haz.), *a.g.e.* 1890-91 yılına ait nüfus verilerinde İzmir Sancağında toplam erkek nüfusunun %59,7'si İslam, %33,2'si Rum'dur. Ancak Rumlar, merkez kazanın bazı nahiyelerinde ve kazalarda öndedir. Mesela Buca'da %89,6, Bornova'da 61,5, Karaburun'da %54,9, Eski Foça'da %76,8, Yeni Foça'da 69,6, Çeşme'de %83,5, Çeşmeye bağlı Alaçatı'da %91,1 ve Urla'da %6,4 oranında Rum nüfusu mevcuttur. Bkz. *BOA, NFS.d. 3189*, R. 1308/1893.

58 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran Kazım Yaşar Koprıman, sadeleştiren Musa Yıldız, cilt II, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, s. 146; Mübahat Kütükoğlu, "İzmir", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 515-524.

59 İbrahim Cavid (haz.), *Aydın Vilayet Salnamesi*, cilt 2, Hicri 1308/Miladi 1890-91, s. 25.

60 Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 151; *BOA, NFS.d. 3189*, R. 1308/1893.

61 *The Coffee Public-House News*, 1 Ekim 1880, s. 445.

da *Smyrna Rest*'in işlevine uygundu, misyonerler geniş kitlelere özellikle daha düşük gelirli Rumlara ulaşmaya başlamışlardı. Dolayısıyla 1880'lerde Rumlarla yabancılar arasındaki sosyal ve iktisadi ilişki de sınıfsal bir değişim geçirmişti. Başlangıçta genellikle tüccar ve gelir düzeyi yüksek Rumlar ile yabancı tüccarlar arasında bir iktisadi ilişki meydana gelmişti. Muhtemelen Protestan misyonerlerin 1850'lere kadar eğitim ve hayırseverlik faaliyetleriyle az sayıdaki görece üst sınıf Rumlar arasından üye kazanmasının sebebi de bu ilişkiydi.⁶²

1883'te, *Smyrna Rest*'in giriş katında *Salle Evangélique* veya *Evangelical Hall* adını verilen bir oda, ibadethane olarak düzenlendi.⁶³ *Smyrna Rest*'in şöhretini duyan Rum asıllı Amerikalı ABCFM mensubu Protestan misyoner Dr. George Constantin,⁶⁴ çalışmaları görmek, benzerini Atina'da gerçekleştirmek üzere Atina'dan İzmir'e geldi. Dr. George Constantin, Atina'dan daha iyi koşullar gördüğü İzmir'de kalmaya, misyonuna burada devam etmeye karar verdi. Böylece 1883'te, bir ABCFM mensubu olarak Anadolu'daki Rumlara hitap etmek üzere *Greek Evangelical Alliance*'ı (Rum Evanjelik Birliği) kurdu ve *Smyrna Rest* de bu birliğin merkezi oldu.⁶⁵ Bu bir anlamda, 1830'larda büyük bir heyecanla İzmir'de başlattıkları, ancak özellikle Rumlar arasında beklenen sonuçlara ulaşamayınca 1850'lerde İstanbul'a göç eden ABCFM misyonerlerinin, 1880'lerde İzmir'e geri dönüşüydü. Misyonerlere göre bu dönüşün simgesi ve muhtemel başarısının adı *Smyrna Rest* idi. Ancak bu başarı zorlu bir sürecin habercisi oldu. Protestanların kendi ifadelerine göre *Smyrna Rest* ile 1883'te faaliyete geçen *Evangelical Hall*'in ses getirmesi, Ortodoks Kilisesinin yerel yetkilileri ile bir kısım İzmirli Rumların gittikçe dozu artan sataşmalarına, nihayet fiziki şiddet

62 Augustinos Geresimos, *a.g.m.*, s. 140.

63 *FO/195.1586.9*, İzmir, 26.03.1887.

64 Dr. George Constantin, 1833 yılında Atina'da doğmuş, Atina'da Protestan inancına geçtikten bir müddet sonra 1850'de Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiştir. Terzi çırağı olarak çalışırken İngilizce okuma yazma öğrenmiş, daha sonra üniversite eğitimini Amherst College'ta tamamlayarak misyon hizmeti vermeye başlamıştır. Atina döndükten sonra hem misyon hem de 1864-1874 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Atina Konsolosu olarak görev yapmıştır. Protestan misyoneri olarak önce *American and Foreign Christian Union*'da, daha sonra birkaç mezun olduğu okulda görev yaptıktan sonra kısmen ABCFM ve kısmen de kurucusu olduğu *Grek Evangelical Alliance*'de sürdürdü. Dr. George Constantin, 1887'de ilk eşi Amerikalı Susan Amanda'nın ölümünden sonra *Smyrna Rest*'in açılmasına ve işletmesine öncülük eden İngiliz Yorkshire'lı Maude Grimstone ile evlenmiştir. 6 Ekim 1891'de Harrowgate İngiltere'de ölmüştür. Bkz. *Obituary Record of Graduates of Amherst College, For the Academical Year Ending June 27, 1883*, Amherst Massachusetts, press of J. E. Williams, 1883, s. 293-295.

65 *The Encyclopedia of Missions Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, ed. rev. Edwin Munsell Bliss, cilt 1, New York, Funk & Wagnalls, 1891, s. 75.

içeren eylemlerine yol açtı. 1885 Mayıs'ında Rum asıllı Protestan rahip Dr. George Constantin, Rum basını tarafından düşmanca tavırlarından dolayı kendilerini çok zayıf hissettiklerini, şahsını ve ibadetlerini hedef alan hakaretler yazıldığını, "İzmir'de Düşmanlık" başlıklı yazısıyla tüm Protestan dünyasına duyurdu. Aynı yazıda, Ortodoks Kilisesinin, özellikle sayı ve donanım bakımından güçlü vaiz istihdamı ile *Ortodoxia* adlı bir topluluk kurarak kendilerini taklit ettiklerini, İzmir'de Protestanların başarısını engellemeye çalıştıklarını, biraz da ortaya çıkan rekabetten ayrıca kiskanılmaktan duyduğu gururu açığa vurmuştu.⁶⁶ Dr. Constantin'in Ağustos 1886 tarihli başka bir yazısında Ortodoks Kilisesiyle ilişkilerinin rekabet ortamında devam ettiği anlaşılıyor. Hatta Ortodoks Kilisesinin yüksek maaşlı daha fazla vaiz istihdamı gibi teşvik politikası, Dr. Constantin'i toplumda dini hayatın canlanması açısından memnun etmiştir. Ona göre bu yöndeki gelişmeler sayesinde kendi haklılıkları anlaşılmalı ve şöhretleri artmıştır.⁶⁷ Aynı yılın Kasım ayında, uzun zamandır Protestan misyonerlerin en çok zorlandıkları bölge olarak değerlendirilen İzmir'de, yeni bir dönemin başladığına dair müjdeli bir yazı kaleme alan Dr. Constantin, İzmirli Rumların daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir içtenlik ve coşkuyla vaizlere, konferans ve dua toplantılarına katılım sağladıklarını bildirmiştir.⁶⁸ Ancak 1887 yılının şubat ayından itibaren gelen haberler, koşulların değişmeye başladığını gösterir. Yeni kazanılan üyelerle İzmir'de 12 üyeye ulaşan Protestan cemaatinin gelişme vaat eden durumu, Ortodoks cemaatinin şimşeklerini üzerine çekmişti. Özellikle Protestan inancına geçen bir kişinin toplumdaki seçkin konumu kışkırtıcı bir etki yarattı. Sonradan Osmanlı belgelerinin daha açık tanıttığı bu kişi, seçkin bir ailenin üyesi Madam Savoni'dir.⁶⁹ Yerel bir gazetede bu kadının Protestan inancına geçmesini konu alan bir röportaj yayınlanması, buna mukabil İzmir'deki Rum basınının kışkırtıcı ama aynı zamanda Ortodoks Kilisesine yönelik eleştirel yazıları gerginliğin artmasında etkili olmuştu. Editör, Madam Savoni'nin, "Evanjelik Kilise bana Ortodoks Kilisesinin yasakladığı şeyi yapmamı, yani okumak, öğrenmek ve Kutusal Kitabı takip etmemi emrediyor" ifadesinden yola çıkarak Protestanlara karşı Ortodoks kilisesinin başlattığı dini tedbirleri eleştirmiş, seküler eğitimin geliştirilmesine dikkat çekmiştir. Buna göre kiliselerdeki ayinler kısaltılmalı, öğretmen sayısı artırılmalı ve çocukların yabancı okullara gitmeleri yasaklanmalıdır.⁷⁰

66 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXI, 1885, s. 314; *Sixteenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1898, s. 3.

67 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXII, 1886, s. 384-385.

68 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXII, 1886, s. 440.

69 *BOA.Y.A.HUS 201/22 1304 B 3/28.03.1887*.

70 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXII, 1886, s. 440.

Ortodoks Kilisesi hem içerden hem de dışarıdan baskı altındaydı ama önce dış baskı bertaraf edilmeliydi. Kilise hiyerarşisinin hemen her seviyesinden görevliler Protestanları aforoz ederken/lanetlerken, basın hatta konsolosluk temsilcileri [muhtemelen İzmir'deki Yunan konsolosluğu] taciz, alay, hakaret gibi saldırılar başlattı. Dr. Constantin'in İzmir'deki son durumu aktardığı yazısının başlığı "İzmir'de Zülüm" oldu.

Dr. Constantin'in Protestanlar açısından düşmanlıktan zulme gidildiğini anlatan haberleri, şehirde kolluk kuvvetleri tedbirlerini almayı gerektirecek kadar şiddet olaylarının yaşanacağına dair uyarılardı. 20 Mart 1887 Pazar günü bir grup Rum, ayin yapılan *Smyrna Rest*'in etrafını sardı, özellikle Protestan vaiz Dr. Constantin'i kinayan sözler sarf ettikleri bir protesto başlatıldı. Valilik emriyle gerçekleşen jandarma ve polis müdahalesi olayın büyümesini engellemiştir ancak *Smyrna Rest* de kapatıldı. Olayların yatışması açısından *Smyrna Rest*'in kapatılması konusunda Protestan misyonerleri ikna etmek adına arabuluculuk yapan İngiltere Konsolosu, Protestanların binadan tahliyesinde konsolosluk kavaslarını görevlendirdi. Ancak bu tahliye sırasında konsolosluğun, Britanya İmparatorluğu'nun koruması altında olduklarını göstermek istediği Protestanlar, çokça sözlü tacize uğramaktan kurtulamamıştı.⁷¹ Bu olaydan bir hafta sonra aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu daha kalabalık sayıda Rum'un katıldığı, şehirdeki Protestanlara ait kilise, okul ve evleri hedef alan taşlı sopalı eylemler yaşandı. Protestan Kilisesi, okul ile rahip Dr. Constantin'in evi taşlandı, binalara bir hayli zarar verildiği gibi Dr. Constantin'in Amerikalı eşi yüzünden yaralandı. Kilise cemaati korku içinde kaldıkları bu süreci, kilise bünyesindeki okula sığınarak atlatılabiliyordu.⁷² Bu saldırılar sadece Protestan misyonerleri ve Protestan inancına geçen Rumlara yönelik değildir. Ermeniler ve şehirde ikamet eden diğer yabancı Protestanlar da saldırılara maruz kalmıştı. Zira İzmir'de güçlü iktisadi varlıklarıyla bilinen Whitthall'in eşi, İngiltere konsolosluğuna hitaben yaşanan olayların anlatıldığı bir mektup kaleme almıştı.⁷³ Elbette İzmir'deki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) konsolosluğu da olaylardan haberdar edilmiş⁷⁴ ve konsolosluk da durumu kendi Dışişleri Bakanlığına iletmişti ki Osmanlı Hariciye Nezaretine ABD sefaretinden, konuyla ilgili bir rapor ulaştırılmıştır.⁷⁵ Mesele uluslararası bir boyut kazanabilirdi. Dolayısıyla bundan sonra daha büyük bir olayın çıkma

71 FO/195.1586.11, 30.03.1887.

72 BOA.Y.A.HUS 201/22 1304 B 6/31.05.1887; FO/195.1586.11, 30.03.1887; *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 210; ayrıca Merih Erol, *a.g.m.*, s. 354.

73 FO/195.1586.11, 30.03.1887.

74 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 210.

75 BOA.HR.TO.148/62 04.07.1887.

ihtimaline karşın, yaklaşan Ortodoks Paskalyası (5 Nisan) için kapsamlı tedbirler almak gerekmiş ve şehirdeki askeri kuvvetler takviye edilmiştir. Tedbirler İzmir şehri ile sınırlı kalmayarak, Ayvalık, Sisam ve diğer Rum nüfusunun yoğun olduğu yerleşimlerin de takviye askerî kuvvetlerle güçlendirilmesine kadar kapsayıcı olmuştur.⁷⁶ Ayrıca olayı çıkaran ve sayıları 90'a ulaşan ele başlar kısa sürede yakalanarak cezalandırılmıştır. Tehdit altındaki binaların önüne nöbetçiler yerleştirilmiştir.⁷⁷ Dönemin Aydın (İzmir) Valisi Nazif Paşa (Aralık 1886-Mart 1888), Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve diğer kilise ileri gelenlerini çağırarak ve İngiltere konsolosunun yanında Rumlar arasında baş gösteren Protestanlara yönelik saldırgan davranışların sona erdirilmesi için iş birliği teklifinde bulunmuştur. Benzer saldırıların tekrarlanması durumunda kendilerini sorumlu tutacağı uyarısında bulunmuştur.⁷⁸ Zira Protestan misyonerler ve İngiliz konsolosu saldırıları organize eden "büyük güç" olarak İzmir ve İzmit Başpiskoposlarını işaret ediyordu. Söz konusu saldırıların, İzmir Başpiskoposu tarafından düzenlendiği ve teşvik edildiği düşünülüyordu.⁷⁹ İzmit Başpiskoposu tarafından kaleme alınan, Protestanların "Hıristiyanlığın başıbozukları" olarak tanımlandığı "*A brief explanation about the Protestan Missionaries in Asia Minor*" (Anadolu'daki Protestan Misyonerler hakkında kısa bir açıklama) başlıklı yazının, olaylar başlamadan önce "din kardeşliği adına" dağıtılması en önemli deliller arasında gösterilmişti.⁸⁰ Osmanlı yetkililerinin ilk elden aldığı bu tedbirler, özellikle İzmir gibi büyük ve İngiliz nüfuzunun etkin olduğu bir şehirde kısa sürede asayişin sağlanması ve benzer vakaların engellenmesine yönelikti.⁸¹ Ancak Protestanlara yönelik saldırılar, *Rum Evanjelik Birliği*'nin bir istasyonu bulunan Manisa'da 1887 temmuzuna kadar devam etmiştir. Rum kadın ve erkek çocukların Protestan kadınlara yönelik sözlü sataşmaları, taş, pis su atmak gibi küçük çaplı saldırıları zamanla engellenmiştir.⁸²

Rumların *Smyrna Rest*'e yakın bir mesafede *reading room* (okuma odası) açmaları, yeni bir süreç başlatmıştır. Şehirde tekrar asayiş tehdit eden olay veya olayların yaşanmaması için valilik, açılışından kısa bir süre sonra bu mekânı kapatmış ve faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bu kez Rumlar arasında öfke Valiye

76 BOA.Y.A.HUS 201/22 1304 B 6/31.05.1887.

77 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 210.

78 FO/195.1586.11, 30.03.1887.

79 FO/195.1586.9, 26.03.1887.

80 FO/195.1586.11, İzmir, 30.03.1887.

81 BOA.Y.A.HUS 201/22 1304 B 6/31.03.1887.

82 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 361.

yönelmiştir.⁸³ Rumlar arasında yükselen tansiyon ve Ortodoks Kilisesi Başpiskoposunun baskısı, Vali Nazif Paşa'yı *Smyrna Rest*'i de kapatmaya sevk etmiştir. Ekim ayında başlayan kapatma girişimi, Protestan misyonerlerin inatçı tutumuyla karşılaşmıştır.⁸⁴ Nihayet 4 Aralık 1887'de polis, *Smyrna Rest*'in kapısına kilit vurulmuştur. Mesele, misyonerlerce hamileri olarak gördükleri İzmir'deki İngiliz konsolosuna havale edilmiştir. Vali Nazif Paşa yapılan görüşmelerde, özellikle *Evangelik Hall* adı verilen ibadethanenin kapatılmasıyla Pazar ayinlerine son verilmesinin, İzmir'deki kamu barışı için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Zira İzmir Rum Başpiskoposu da ibadethaneye karşıydı ve Başpiskoposun muhtemel kışkırtmaları *Smyrna Reste* yönelik yeni saldırılara yol açabilirdi, bu durumda Valilik sorumluluk almayacağını dile getirmiştir. Vali Nazif Paşa, ayrıca Protestanların İzmir'in başka bir bölgesinde *Evangelik Hall*'ı açıp ibadet edebileceklerini; mevcut yerde kalmaya ısrar ederlerse, öncelikle ruhsat almaları gerektiği, ancak söz konusu ruhsatın da ibadethaneyi kapsamayacağı, Rumca servislere yasak, İngilizce servislere de kısıtlama getirileceğini bu görüşmede belirtmiştir.⁸⁵

Aslında Valilik açısından sorun yaratan *Smyrna Rest* değil, *Evangelical Hall* olarak adlandırılan ve *Smyrna Rest*'in giriş katında oluşturulan ibadethaneydi. 1883 yılında açılan *Evangelical Hall* için o dönem Aydın (İzmir) Valisi olan Ali Paşa (Mayıs 1881-Mayıs 1883), ibadethanenin gazino ve şarkılı kafeler arasındaki yerini uygun görmemiş ve ruhsat vermemişti. Mesele, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Lord Dufferin'in devreye girmesiyle Dahiliye Nazırının, Aydın Valisinden konuyla ilgili rapor talep etmesine kadar uzamıştı. 1887'de meydana gelen söz konusu olaylara kadar İngiltere'nin siyasi nüfuzu sayesinde faaliyetlerine devam eden ibadethanenin ruhsat alması gerekiyordu. Ali Paşa gibi Nazif Paşa da özellikle eğlence mekanları arasında ibadethane fikrini onaylamıyordu. Oysa Protestan misyonerlerin *Smyrna Rest*'i açma amaçları ve işlevi tam da bulunduğu yerle alakalıydı. Bu bakımdan kendilerine sunulan "başka bir yerde olmak koşuluyla" açılma tekliflerini ısrarla reddettiler.

Vali Nazif Paşa'nın Protestan misyoner faaliyetlerine karşı uygulamaları *Smyrna Rest*'teki ibadethanenin kapatılmasıyla sınırlı değildi. Aynı kapsamda değerlendirilebilecek yabancı okullar konusunda⁸⁶ da benzer bir tavır sergilemiştir. Vali

83 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 361; *Seventeenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1898, s. 2-3, 7.

84 *The Missionary Herald at Home and Abroad*, cilt LXXXIII, 1887, s. 512.

85 *FO/195.1586.61*, 14.12.1887.

86 Misyonerin hızla artan okul ve öğrenci sayısı Çin'de, Hindistan'da olduğu gibi Osmanlı topraklarında da dikkat çeken bir gelişmedir Amerikan misyonerlerinin 1850'de birkaç yüz öğrencisi, 1914'te otuz üç binin üzerinde bir sayıya ulaşmıştır. Bkz. Joseph L. Grabill, *Protestant*

Nazif Paşa, İzmir'de mevcut yabancı okulların ruhsat, öğretmenlerinin sertifika ve izin belgeleri, ders ve kitap listelerinin Maarif Kanununa⁸⁷ uygunluğunu, Dahiliye Nazırlığının ruhsatsız okul ve kiliselerin kapatılması yönündeki talimatı gereğince araştırmaya başlamıştır.⁸⁸ Benzer biçimde İngiliz Konsolosluğu himayesinde bulunan *Rum Evanjelik Okulu*'nun da ruhsatı yoktu ve Vali, kapatılması yönünde baskı oluşturmuştur.⁸⁹ Vali Nazif Paşa'nın misyonerlere ve yabancı okullara karşı başlattığı mücadele, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı topraklarında yabancı nüfuzuna karşı meydan okumanın bir uzantısıydı.⁹⁰ Ruhsatı olmayan misyoner okulları kapatılıyor, diplomatsız öğretmenlere çalışma müsaadesi verilmiyor veya müfredat denetlenmek isteniyordu. Cemaat önderlerinin misyonerlere yönelik şikayetleri daha çok dinleniyor, mücadeleleri destek görüyordu. Bu uygulamaların misyonerleri ciddi manada rahatsız ettiği, dönemin misyoner raporlarına yansımıştır.⁹¹ Selim Deringil'in ifade ettiği gibi misyonerler ile Os-

Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy, 1810-1927, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s. 19, 46-53.

- 87 Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaa ile yabancıların ibadethane yaptırabilmeleri, açabilmeleri veya mevcut ibadethaneleri tamir etmeleri devletten almaları gereken ruhsata tabii idi. Bu konuda tek otorite devletti. Eğitim kurumları da Tanzimat döneminde hukuki bir çerçeveye içine yerleştirilmişti. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yabancı okulların eğitim verebilmeleri; ruhsat almaları, öğretmenlerin Maarif Nezaretinden veya mahalli maarif idaresinden şahadetname almış olmak, adap ve politikaya aykırı olmamak şartıyla dersler listeleri ile kitapların taşrada vilayet maarif idaresince, İstanbul'da Maarif Nezaretince onaylanması üç temel şarta bağlanmıştı. Bkz. Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *İstanbul Üniversitesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, 1981-1982, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi 1983, s. 189-220, s. 195.
- 88 *BOA.DH.MKT.1422/15* 1304 Ş 28/22.05.1887.
- 89 *FO/195.1586.21*, 27.05.1887; ayrıca bkz. Funda Adıtatar, "İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878/1914-)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011, s. 177-178.
- 90 1880'de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi genişletildi ve yerel eğitim komisyonlarına, bu tür kurumlarda kullanılan okul kitapları ve müfredatını denetleme görevi verildi. François Geogon, "Son Canlanış (1878-1908)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışına* (içinde), ed. Robert Martran, çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s. 157-158. Ayrıca II. Abdülhamid'in eğitim konusundaki anlayış ve kurumsal faaliyetleri için bkz. Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991; Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- 91 *The Gospel in All Lands, An Evangelical and Udenominational Missionary Magazine*, Eugene R. Smith, cilt 9, Ocak-Haziran 1884, s. 52. *Independent* gazetesine İstanbul'dan yolladığı "Christians Under Porte" başlıklı yazısında Rahip George Washburn, Türk Hükümetini kanun dışı olmakla suçlamıştır, bkz. *The Gospel in All Lands, An Evangelical and Udenominational Missionary Magazine*, Eugene R. Smith, cilt 9, Ocak-Haziran 1884, s. 99.

manlı Devleti arasındaki mücadele, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında Osmanlı meşruiyetinin tam temeline meydan okuyan bir ideolojik bir savaştı.⁹² Dolayısıyla Nazif Paşa'nın mücadelesi, misyoner saldırılara karşı Osmanlı savunmasının taşrada çarpışmalara girişildiğinin bir göstergesiydi. Bu çarpışmada yerel kiliselerle iş birliği devam etti. 1 Ağustos 1897 tarihli *irade-i hümayun* yayınladı. Bununla, görevi “yabancı nüfuzunun yayılmasını önlemek ve herkesin kendi dininde kalmasını sağlamak ve tebaa-i şahanenin Protestanlığa olduğu gibi öteki yabancı mezheplere ihtidasını engellemek” olan karma komisyonun teşkili emredildi. Komisyon üç Müslüman (biri Şeyhülislamlıktan, biri Maarif Nezaretinden ve biri de Dâhiliye Nezaretinden olmak üzere), iki Ermeni ve bir Rum Ortodoks memurdan oluşacaktı.⁹³

Nazif Paşa⁹⁴ ve Rum Ortodoks Kilisesinin muhalefetine rağmen Rum Evanjelik Cemaati'nin varlığı ve misyon faaliyetleri devam etti. *Smyrna Rest*'teki ibadethane kapatıl(a)madı ve başka bir yere taşınmak zorunda kalmadan, Rumca vaaz ve ayinlere 1922'ye kadar devam etti.⁹⁵ Merkez üssü İzmir'de *Smyrna Rest* olan *Rum Evanjelik Cemiyeti*, Manisa, Bayındır (1901'den itibaren Akhisar), Ordu ve Semen'de sürdürüldü.⁹⁶

Rum Evanjelik Cemiyeti, merkezi İzmir'de; biri sabah diğeri öğleden sonra iki Pazar servisi, salı günleri bir dua toplantısı, çarşamba akşamları *Smyrna Rest*'te, pazartesi akşamları da Başkan Dr. Moschon'un evinde toplantılar düzenleyerek faaliyetlerine devam etti. Ayrıca, çocuklar için *Mission Sunday School*, pazar günleri Türkçe ve Rumca düzenlenen İncil dersleri ile şehirdeki

92 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876/1909-)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 150-151.

93 *BOA YEE A/24/X/24/132* 28 Kanun-ı evvel 1314/ [9 Ocak 1899] alıntı Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 123.

94 Nazif Paşa, Mart 1888 tarihinde İzmir Valiliği görevinden alınarak Suriye valiliğine atandı. Hüseyin Rıza Paşa (Mayıs 1888-Mayıs 1889) ve Halil Rıfat Paşa'nın (Mayıs 1889-Ekim 1891) valilikleri döneminde ibadethane ve okullar meselesi gündeme gelmedi, Abdurrahman Paşa'nın döneminde (Ekim 1892-Haziran 1893) tekrar denetim ve yasaklama girişimleri gerçekleşse de söz konusu kurumlar faaliyetlerine devam ettiler. İzmir Valileri ile İngiliz Konsolosluluğu arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Funda Adıtatar, “Ally or Hostile: Local Governors of Hamidian Era in the Eyes of British Consuls (1878-1908)”, *The Levantines: Commerce and Diplomacy*, ed. Axel B. Çorlu, 2016, s. 27.

95 Brian Johnson, “*a.g.m.*”, s. 66.

96 Osmanlı İmparatorluğunda Protestan nüfusunun genel seyri: 1885'te 36,229; 1897'de 44,360; 1906'da 53,880; 1914'te 65,844 idi, bkz. Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, *International of Middle East Studies*, cilt 9, sayı 3, Ekim 1978, s. 337.

evlerde buluşulan kadın dua toplantıları gerçekleştiriliyordu. Diğer bölgelerden misafir olarak gelen veya yolculukları sırasında şehre uğrayan Protestan vaizler de cemaate destek oluyordu. Manisa'da G. B. Campourapoulos başkanlığında pazar günleri sabah ve öğleden sonra servisleri, kadın dua toplantıları ile çocuklar için Pazar Okulunda eğitim faaliyetleri sürüyordu. Manisa'da Pazar ayınlarına katılan Protestan sayısı 1907 yılında yaklaşık 150 idi.⁹⁷ Bu sayı, şehirde 8.000 civarındaki Ortodoks nüfusundan sadece 20-30 kadarının kilise müdavimi olması dikkate alındığında Protestanlar açısından önemli bir başarıdır.⁹⁸ 1905 yılında Manisa'da da *Smyrna Rest* benzeri bir *Reading Room* (Okuma Salonu) açıldı.⁹⁹ İzmir'e yakın küçük bir istasyon da Bayındır'dadı. Ancak Bayındır halkı Protestan misyonerlerin tüm gayretlerini cevapsız bırakmıştı. Halkın bu tutumu Ortodoks Kilisesine bağlılıklarından dolayı değildi. Zira *Orthodox Society*'nin [Ortodoks Topluluğu] Bayındır'daki faaliyetleri de sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁰ Mesela, Bayındır halkın dine ilgisizliği olarak yorumlandı. Bayındır'da istenilen sonuca ulaşılamayınca buradaki istasyon 1901 yılında eski bir Amerikan misyoner istasyonu olan Akhisar'a taşındı.¹⁰¹ 1906 yılında 28-30 çocuğun eğitim gördüğü bir Protestan ilkokul açılması, 10 çocuğun Pazar Okuluna devam etmesiyle ilgili haberler, Akhisar'daki misyon faaliyetlerinin daha başarı olduğu yönünde değerlendirildi.¹⁰²

Ordu, Anadolu'da en fazla Protestan cemaatin bulunduğu istasyondur¹⁰³ ve Evanjelik Kilisesi de Ordu'daki en kalabalık üyeye sahip kilisedir.¹⁰⁴ Ne yazık ki 1912 yılı Eylül ayında Orduluların yazı geçirdikleri Çambaşı mevkiinde büyük bir yangın meydana gelmiştir. Bakırcı dükkânında başladığı iddia edilen bu yangın kısa sürede ev ve işyerlerine ulaşmış, çarşı ve bir camii ile Protestan okulu yanmıştır. Yangından sonra cemaat büyük bir *rest* açmış ve 300-400 kişinin toplanabileceği salonuyla bir Kız Okulunun yapımına karar vermiştir.¹⁰⁵ Ordu

97 *Twenty-Fourth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1906, s. 9.

98 *Twenty-Fifth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1907, s. 7.

99 *Twenty-Fourth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1906, s. 9.

100 *Seventeenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1898, s. 7.

101 *Nineteenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1901, s. 6-7.

102 *Twenty-Fifth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1907, s. 6.

103 *Twenty-Fifth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1907, s. 6-7.

104 *Twenty-First Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1903, s. 8.

105 *Thirty-First Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1913, s. 3, 9-10.

istasyonu bünyesinde küçük bir istasyon Semen'dir.¹⁰⁶ Başlangıçta Semen'de faaliyetlerin sürdürülmesinde bir hayli zorluk yaşandığı anlaşılıyor. Denizden uzak, dağlık bir arazide olması daimî olarak misyona hizmet edecek kişi bulmakta zorluk çıkarsa da Semen, çevresindeki köylerle iletişim bakımından merkezi bir konumdadır. 1900 yılında 150 hanelik köyün 30 hanesi Protestan inancına geçmiştir.¹⁰⁷ 1906 yılına gelindiğinde Semen'de Protestan sayısı köy nüfusunun üçte birine ulaşmış ve bir Protestan okul açılmış, öğrenci sayısı 54'e ulaşmıştır. Öğretmen eksikliği okul kapasitesinin büyümesini zorlaştırmış,¹⁰⁸ zira Ortodoks aileler de çocuklarını bu okula göndermeye başlamıştır. 1913 yılına okuldaki 55 öğrencinin 30 kadarı Ortodoks ailelerin çocuklarıdır.¹⁰⁹

Misyonerlerin üye sayılarını artırma konusunda karşılaştıkları önemli bir engel de göçtür. Zorlukla devşirdikleri cemaatlerine istikrarlı bir katılım sağlamamaları, en çok şikayetçi oldukları konuydu. Özellikle bu durum, İzmir ve Ordu'da işsizlik sebebiyle gerçekleşen göçlerden kaynaklanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) kadar göçün en önemli sebebi ekonomiydi. Ordu'da erkeklerin Bulgaristan, Romanya ve Güney Rusya'ya mevsimlik tarım işçisi olarak gitmesi, uzun süre ailelerinden ve de kiliselerinden ayrı kalmaları cemaatle ilişkileri zayıflattığına dair serzenişlere yol açmıştır. 1909 yılına ait raporda Ordu'nun dış ülkelere, özellikle Amerika'ya daimî göç vermeye başladığı ve göçün arttığı belirtilmiştir.¹¹⁰

Sonuç

Osmanlı topraklarında Batı dünyasının dinamikleriyle yeni yöntemler kullanan, siyasi, iktisadi çıkarları dini çıkarlarla buluşturan Protestan misyoner faaliyetleri, özellikle gayrimüslim tebaa arasından devşirilen Protestan cemaatler ortaya çıkardı. Eğitim, hayırseverlik, sağlık hizmetleri gibi yöntemlerle ilerleyen misyonerler, Rumlar arasında bekledikleri başarıyı elde edemeyince 1880'lerde

106 Semen, günümüzde Giresun ve Ordu il sınırında Çarşamba yaylasından Sinanlı Obası istikametinde yer alan Semen Yaylası olarak anılan bir mevkiidir. Günümüzde tarihi bir kilisenin varlığı Evanjelik Cemaatin varlığıyla ilgili olmalıdır.

107 1923'te başlayan Mübadele ile bölgeden ayrılarak Yunanistan'a giden ailelerin burada Evangelika Mahallesi adını verdikleri mahallede toplanarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Bkz. Ünye Vizyon Dergisi, cilt 1, sayı 2, Şubat 2010, s. 26-28, <http://unyezile.com/vasiliki.htm> (Erişim Tarihi: 22.10.2012).

108 *Nineteenth Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1901, s. 9.

109 *Thirty-First Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1913, s. 11.

110 *Thirty-Seventh Annual Report of the Greek Evangelical Union*, Londra, Millington Bros., 1913, s. 7-8.

İzmir'de, şehrin eğlence mekanları arasında açtıkları *Smyrna Rest* ile bir başarı yakaladıklarını fark ettiler. 1870'lerde İngiltere'de denizciler için hizmet vermeye başlayan *Sailor Rest*'in bir örneği olarak kısa bir süre sonra İzmir'de açılan *Smyrna Rest*, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin iş birliğiyle yenilenen bir Rum misyonuna üs oldu. Alkollü içki olmadan eğlenmek, kadınlı erkekli bir arada bulunmak gibi sosyal ihtiyaçların karşılanabildiği bir mekân üzerinden gelişen bu yeni misyonun başarısı meselesi, İzmir şehrinin 1880'lerde yaşadığı sosyal ve iktisadi değişimin anlaşılması açısından önem arz eder.

Ortodoks Kilisesi ve Ortodoks inancına bağlı Rumlar *Smyrna Rest*'i, Protestan misyonerlerinin o zamana kadar etkileyemedikleri cemaatlerine sızmanın bir aracı ve tehdit unsuru olarak gördüler. Rumlar tarafından 1887'de doğrudan mekâna yönelik saldırılar da bu yeni misyon girişiminin etkili olduğunu gösterir. Zaten Protestan misyonerler konusunda bir tehdit algısı geliştirmiş Osmanlı idaresi, *Smyrna Rest*'in konumlandığı yere karşı çıktı ve işlevlerine yönelik kısıtlamalar getirmek istedi. Ancak bunu siyasi baskılardan dolayı gerçekleştiremedi. Ortodoks Kilisesinin ve cemaatinin mekâna yönelik başlattığı saldırılar Protestan misyoner faaliyetlerine müdahale etme fırsat sundu. Bu olay, Sultan II. Abdülhamid'in yabancı nüfuzuna karşı gücünü test ettiği bir döneme denk geldi. Sultan, ülkeyi yabancı nüfuzuna ve istismarına açık hale getiren hukuk ve eğitim alanlarına, yeni atılım ve tedbirlerle çeki düzen getirme gayretindeydi. Ancak, İzmir'deki İngiliz nüfuzu ile şehrin kozmopolit yapısı, hassas bir siyaset takip edilmesini gerektiriyordu. *Smyrna Rest* ile ilgili olaylarda Osmanlı idarecilerinin tutumu, bu hassas siyasetin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Smyrna Rest, itiraz edilen yerde 1922'ye kadar faaliyetlerine devam etti, az sayıda da olsa benzerleri Anadolu'nun başka yerlerinde açıldı. Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında açtıkları okul, yetimhane, hastane gibi kurumların benzerleri, dönemin ileri yöntem ve tekniklerine sahip yönleriyle birer model olarak alındı ve onlarla rekabet edebilmek üzere hem gayrimüslim cemaatlerince hem de Osmanlı Devletince uygulandı. Aynı şekilde *Smyrna Rest* örneğinde mekanlar, özellikle Rumlar arasında dini ve sosyal hayatta yer buldu. Bu da Protestan misyoner faaliyetlerinin gittikleri ve de kök salabilmek için mücadele içinde buldukları toplumlar arasında gelenekten modernleşmeye yönelik dönüştürücü bir etkiye sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İstanbul:

BOA.DH.MKT.1422/15, 1304 Ş 28/22.05.1887.

BOA.HR.TO.148/62, 04.07.1887.

BOA, NFS.d. 3189, R. 1308/1893.

BOA.YA.HUS 201/9, 1304 B 3/28.03.1887.

BOA.YA.HUS 201/22, 1304 B 6/31.03.1887.

The National Archives (TNA), Foreign Office, Londra:

FO.195.1586.9, 11, 21, 61.

Yayınlanmış Kaynaklar

British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-79 [C. 2202] Correspondence respecting Reforms in Asiatic Turkey, Londra, 1878.

İbrahim Cavid (haz.), *Aydın Vilayet Salnamesi*, cilt 2, R.1308/1893.

Missionary Register M DCCC XIX, c. 7, Londra, Church Missionary Society, 1816.

Missionary Register M DCCC XXII, c. 10, Londra, Church Missionary Society, 1822.

Missionary Register M DCCC XIX, c. 16, Londra, Church Missionary Society, 1828.

Nineteenth Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra, Millington Bros., 1901.

Seventeenth Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra, Millington Bros., 1898.

The Christian Treasury Containing Contributions from Ministers and Members of Various Evangelical Denominations, c. 37, Londra, Johnstone, Hunter & Co, Edinburgh ve Groombridge & Sons, 1881.

The Coffee Public-House News, 1 Ekim 1880.

The Gospel in All Lands, An Evangelical and Undenominational Missionary Magazine, Eugene R. Smith, C. 9, Ocak-Haziran 1884.

The Encyclopedia of Missions Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, ed. rev. Edwin Munsell Bliss, cilt 1, New York, Funk & Wagnalls, 1891.

The Missing Link Magazine or Bible Work at Home and Abroad, British and Foreign Bible Society and to The Friends of Bible Missions Throughout the World, Londra, Spotswood, and Co., 1 Ağustos 1882.

The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions With a view of other benevolent operations, For the Year 1880, cilt LXXVI, Cambridge, Fiberside Press, 1880.

The Missionary Herald at Home and Abroad, American Board of Commissioners for Foreign Missions With a view of other benevolent operations, For the Year 1885, cilt LXXXI, Cambridge, Fiberside Press, 1885.

The Missionary Herald at Home and Abroad, cilt LXXXII, Cambridge, Fiberside Press, 1886.

The Missionary Herald at Home and Abroad, cilt LXXXIII, Cambridge, Fiberside Press, 1887.

The Missionary Herald at Home and Abroad, cilt LXXXIV, Cambridge, Fiberside Press, 1888.

Thirty-First Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra, Millington Bros., 1913.

Twenty-First Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra: Millington Bros., 1903.

Twenty-Fourth Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra, Millington Bros., 1906.

Twenty-Fifth Annual Report of the Greek Evangelical Union, Londra, Millington Bros., 1907.

Kitap ve Makaleler

Adıtar, Funda, “İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011.

_____, “Ally or Hostile: Local Governors of Hamidian Era in the Eyes of British Consuls (1878-1908)” *The Levantines: Commerce and Diplomacy*, ed. Axel B. Çorlu, 2016.

“A Morning Ramble in Smyrna”, *The London Saturday Journal*, Mart 1840.

Arnold, R. Arthur, “From the Levant”, *Quarterly Review*, cilt 127, sayı 253, Londra, Temmuz 1868.

Anderson, Rufus, *History of The Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. I, Boston, Congregational Publishing Society 1872.

Augustinos, Gerasimos, “‘Enlightened’ Christians and the ‘Oriental’ Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860”, *Journal of Modern Greek Studies*, 4(2), 1986.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1978.

Baillie, E. C. C., *A Sail to Smyrna, Or, an Englishwoman’s Journal: Including Impressions of Constantinople, a Visit to a Turkish Harem, and a Railway Journey to Ephesus*, Londra, Longmans, Green and Co., 1873.

Çetin, Atilla, “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *İstanbul Üniversitesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 1981-1982, Edebiyat Fakültesi Basımevi 1983.

Danacıoğlu, Esra, “Anglo-Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İlk yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri* (içinde), haz. Tuncer Baykara, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çeviren Gül Çağalı Güven, İstanbul, YKY, 2007.

Çağrı, Erhan, “Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries”, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı-The Turkish Yearbook of International Relations*, 2000, c. XXX, Ankara, 2001.

Erol, Merih, “Being Protestant: Greek Orthodox Responses to Conversion in 19th-Century Ottoman Anatolia”, *Adalya*, 2018.

Ferguson, Niel, *Empire How Britain Made the Modern World*, Londra, Penguin Books, 2007.

Gallagher, John- Robinson, Ronald, “The Imperialism of Free Trade”, *Economic History Review*, VI, 1953.

Grabill, Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Inf-*

luence on American Policy, 1810-1927, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971.

Hökelekli, H. *Din Psikolojisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Salnâmesi R. 1307/H. 1308*, haz. Murat Babuşoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.

İnce, İrfan, “Ridde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul, 2008.

Johnson, Brian, “Sarhoş Denizciyi Ne Yapalım?”, *Toplumsal Tarih*, sayı 150, Haziran 2006.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Kütükoğlu, Mübahat, “İzmir”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

_____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Rolleston, George, *Report on Smyrna*, Londra, George E. Eyre and William Spottiswoode, 1856.

Salt, Jeremy, “Trouble Whenever They Went: American Missionaries in Anatolia and Ottoman Syria in the Nineteenth Century”, *Muslim World*, c. 92, Sonbahar 2002.

Sharkey, Heather J., *American Evangelicals in Egypt Missionary Encounters in an Age of Empire*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2008.

Shaw, J., “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, *International of Middle East Studies*, cilt 9, sayı 3, Ekim 1978.

Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran Kazım Yaşar Kopruman, sadeleştiren Musa Yıldız, cilt II, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.

İnternet

<https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/ids:19162600> (Erişim Tarihi: 26.03.2021)

Ünye Vizyon Dergisi, cilt 1, sayı 2, Şubat 2010; <http://unyezile.com/vasiliki.htm> (Erişim Tarihi: 22.10.2012)

<http://www.aggies.org.uk/about-aggie> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.